

# درآمدی بر تاریخ آموزش در اسلام و ایران

(از عصر پیامبر(ص) تا تیموریان)

دکتر مرتضی اکبری

سرشناسه : اکبری، مرتضی، ۱۳۳۷.  
 عنوان و نام پدیدآور : در آمدی بر تاریخ آموزش در اسلام و ایران ( از عصر پیامبر (ص)  
 تا تیموریان ) / مرتضی اکبری.  
 مشخصات نشر : ایلام : جوهر حیات، ۱۳۸۹.  
 مشخصات ظاهری : ۲۶۲ ص.  
 شابک : ۷۵۰۰۰ ریال. ۰-۲-۹۲۰۸۳-۶۰۰-۹۷۸.  
 وضعیت فهرست نویسی : فیا.  
 یادداشت : کتابنامه : ص. ۲۵۳-۲۶۲.  
 موضوع : آموزش و پرورش - کشورهای اسلامی - تاریخ.  
 موضوع : آموزش و پرورش - ایران - تاریخ.  
 رده بندی کنگره : LC/۹۱۰/الف ۲۵۷ ۱۳۸۹.  
 رده بندی دیویی : ۳۷۰/۹۰۱۷۶۷۱.  
 شماره کتابشناسی ملی : ۷۲۶۵۲۲۲.

### شناسنامه کتاب :

نام کتاب : در آمدی بر تاریخ آموزش در اسلام و ایران.  
 مؤلف : دکتر مرتضی اکبری.  
 ناشر : انتشارات جوهر حیات ایلام.  
 نوبت چاپ : چاپ اول - بهار ۱۳۹۰.  
 تیراژ : ۱۵۰۰ نسخه.  
 قیمت : ۷۵۰۰ تومان.  
 شابک : ۰-۴-۹۲۰۸۳-۶۰۰-۹۷۸.  
 ایسلام کد پستی ۶۹۳۱۱۴۸۶۱۸ تلفن : ۰۸۴۱ - ۲۲۳۸۸۴۶ - ۹۸+

## فهرست کتاب

| عنوان                                                                         | صفحه |
|-------------------------------------------------------------------------------|------|
| مقدمه.....                                                                    | ۱۱   |
| فصل اول: تعلیم و تربیت در عصر پیامبر (ص) و خلفای راشدین.....                  | ۱۵   |
| مقدمه.....                                                                    | ۱۷   |
| اهمیت و ارزش علم و فراگیری آن از دیدگاه قرآن، پیامبر و معصومین (ع).....       | ۱۸   |
| تعلیم و تربیت در عصر نبوت (از بعثت ۶۱۰ میلادی تا ۱۱ هجری مطابق با ۶۳۳ م)..... | ۲۳   |
| تعلیم و تربیت و سیر تحول آن در عصر خلفای راشدین (۱۱ تا ۴۱ هجری).....          | ۳۰   |
| برنامه های آموزشی و تربیتی امام علی (ع).....                                  | ۳۳   |
| نتیجه.....                                                                    | ۳۵   |
| فصل دوم: سیر تحول تعلیم و تربیت در عصر امویان و عباسیان.....                  | ۳۷   |
| مقدمه.....                                                                    | ۳۹   |
| سیر تحول تعلیم و تربیت در عصر امویان (۴۱ تا ۱۳۲ هجری).....                    | ۴۰   |
| تحول ادبیات در بین مسلمانان در عصر خلافت امویان.....                          | ۴۲   |
| سیر تحول تعلیم و تربیت در عصر خلافت عباسی (۱۳۲ تا ۶۵۶ هجری).....              | ۴۵   |
| مکتب امام باقر (ع).....                                                       | ۴۷   |
| مکتب امام صادق (ع).....                                                       | ۴۸   |
| تأسیس بیت الحکمه و نقش آن در تحول تعلیم و تربیت و علوم.....                   | ۵۱   |
| نهضت ترجمه و سیر تحول تعلیم و تربیت در آن دوره.....                           | ۵۵   |

## صفحه

## عنوان

|     |                                                                           |
|-----|---------------------------------------------------------------------------|
| ۶۷  | دوره های نهضت ترجمه.....                                                  |
| ۶۹  | نتیجه.....                                                                |
|     | فصل سوم: سیر تحول تعلیم و تربیت و مراکز آموزشی در ایران بر اساس سلسله‌های |
| ۷۱  | حاکم تا تیموریان.....                                                     |
| ۷۳  | مقدمه.....                                                                |
| ۷۴  | تعلیم و تربیت در عصر طاهریان (۲۵۹ تا ۲۰۷ ه.ق.).....                       |
| ۷۵  | تعلیم و تربیت در عصر صفاریان (۲۴۷ تا ۳۹۳ ه.ق.).....                       |
| ۷۶  | تعلیم و تربیت در عصر سامانیان (۲۷۹ تا ۳۸۹ ه.ق.).....                      |
| ۷۸  | تعلیم و تربیت در عصر علویان (۲۵۰ تا ۳۱۶ ه.ق.).....                        |
| ۷۹  | تعلیم و تربیت در عصر آل زیار (۳۱۶ تا ۴۳۳ ه.ق.).....                       |
| ۸۰  | تعلیم و تربیت در عصر آل بویه (۳۲۰ تا ۴۴۷ ه.ق.).....                       |
| ۸۳  | تعلیم و تربیت در دوره‌ی غزنویان (۳۵۱ تا ۵۸۲ ه.ق.).....                    |
| ۸۵  | تعلیم و تربیت در عهد سلجوقیان (۴۲۹ تا ۵۹۰).....                           |
| ۸۸  | مدرسه‌ی نظامیه‌ی خرد گرد یا خرگرد.....                                    |
| ۸۹  | محتوای تدریس در مدارس عصر سلجوقی.....                                     |
| ۹۰  | تعلیم و تربیت در عصر خوارزمشاهیان (۴۹۰ تا ۶۲۸ ه.ق.).....                  |
| ۹۲  | تعلیم و تربیت در عهد ایلخانان مغول (۶۵۶ تا ۷۳۶ ه.ق.).....                 |
| ۹۵  | فصل چهارم: مراکز یا نهادهای آموزشی و سیر تحول تعلیم و تربیت در آنها.....  |
| ۹۸  | تعلیم و تربیت در مساجد.....                                               |
| ۱۰۱ | محتوای تدریس در مساجد.....                                                |
| ۱۰۳ | مسجد به جای دانشگاه.....                                                  |
| ۱۰۳ | حلقه‌ها یا کلاس‌های درس.....                                              |
| ۱۰۴ | دروس.....                                                                 |
| ۱۰۴ | کلاس‌های بزرگ.....                                                        |
| ۱۰۵ | مدرسان.....                                                               |

## عنوان

## صفحه

|                                                               |     |
|---------------------------------------------------------------|-----|
| تظاهرات شاگردان.....                                          | ۱۰۵ |
| معرفی بعضی از مساجد بزرگ آموزشی.....                          | ۱۰۷ |
| تعلیم و تربیت در زوایه.....                                   | ۱۱۳ |
| تعلیم و تربیت در مکتب خانه‌ها.....                            | ۱۱۴ |
| تعلیم و تربیت در خانه‌ی دانشمندان و رجال.....                 | ۱۱۶ |
| تعلیم و تربیت در رباط.....                                    | ۱۱۸ |
| تعلیم و تربیت در کتاب فروشی‌ها.....                           | ۱۱۹ |
| نقش کتابخانه‌ها در تعلیم و تربیت.....                         | ۱۲۰ |
| تعلیم و تربیت در خانقاه.....                                  | ۱۲۲ |
| تعلیم و تربیت در بیمارستان‌ها.....                            | ۱۲۴ |
| تعلیم و تربیت در رصدخانه‌ها.....                              | ۱۳۱ |
| تحول تعلیم و تربیت در مدارس ایران و اسلام.....                | ۱۳۲ |
| تحول تعلیم و تربیت در مدارس ایران.....                        | ۱۳۴ |
| ربع رشیدی.....                                                | ۱۴۲ |
| سیر تحول تعلیم و تربیت در مدارس بزرگ جهان اسلام.....          | ۱۵۴ |
| مدرسه‌ی نظامیه‌ی بغداد.....                                   | ۱۵۴ |
| مدرسه‌ی مستنصریه در بغداد.....                                | ۱۶۰ |
| تعلیم و تربیت در مدارس مصر.....                               | ۱۶۳ |
| تحول تعلیم و تربیت در مدارس شام.....                          | ۱۶۷ |
| تحول تعلیم و تربیت در مدارس مغرب.....                         | ۱۷۰ |
| تحول تعلیم و تربیت در مدارس اندلس.....                        | ۱۷۱ |
| تحول تعلیم و تربیت در جامعه یا دانشگاه‌های اسلامی.....        | ۱۷۲ |
| تحول ساختار شیوه‌های تعلیم و تربیت در دانشگاه‌های اسلامی..... | ۱۷۷ |
| نتیجه.....                                                    | ۱۸۵ |

## عنوان

## صفحه

|                                                                                           |  |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|--|
| فصل پنجم: نقش اندیشه‌ها، آراء و افکار تربیتی علما و دانشمندان اسلامی در تعلیم و تربیت ۱۸۷ |  |
| مقدمه ..... ۱۸۹                                                                           |  |
| نقش ابو علی سینا در پیش برد تعلیم و تربیت و بررسی آراء و اندیشه‌های او ..... ۱۹۰          |  |
| تعلیم و تربیت از نظر شهاب الدین سهروردی و نقش اودر این رابطه ..... ۱۹۹                    |  |
| نقش نظریه‌های تربیتی ابو علی مسکویه رازی در نظام تربیتی ..... ۲۰۱                         |  |
| افکار و اندیشه‌های تعلیم و تربیت کیکاووس ابن اسکندر ( عنصرالمعالی ) ..... ۲۰۳             |  |
| روش تربیت از دیدگاه عنصرالمعالی ..... ۲۰۴                                                 |  |
| تعلیم و تربیت از دیدگاه خواجه نظام الملک توسی و نقش او در این زمینه ..... ۲۰۶             |  |
| تعلیم و تربیت از دیدگاه امام محمد غزالی و نقش او در پیش برد آن ..... ۲۰۷                  |  |
| نقش خواجه نصیرالدین توسی در تعلیم و تربیت ..... ۲۱۰                                       |  |
| تعلیم و تربیت از دیدگاه سعدی ..... ۲۱۴                                                    |  |
| نظامی عروضی و تعلیم و تربیت از دیدگاه او ..... ۲۱۶                                        |  |
| تعلیم و تربیت از دیدگاه اوحدی ..... ۲۱۷                                                   |  |
| نتیجه ..... ۲۱۹                                                                           |  |
| فصل ششم : نقد و بررسی و معرفی منابع و مآخذ ..... ۲۲۱                                      |  |
| مقدمه ..... ۲۲۳                                                                           |  |
| نقد و بررسی و معرفی منابع و مآخذ ..... ۲۲۴                                                |  |
| پیشینه تحقیق ..... ۲۳۴                                                                    |  |
| نتیجه گیری ..... ۲۴۰                                                                      |  |
| فهرست منابع و مآخذ ..... ۲۵۴                                                              |  |

### مقدمه :

انسان‌ها در طول تاریخ، همیشه نیاز به هادی و تربیت‌کننده‌ای داشته‌اند و در این میان نقش پیامبران الهی، معلمان و مصلحان، از همه مهم‌تر می‌باشد. پیامبران الهی با هدایت و ارشاد مردم در صدد بوده‌اند، تا مردم را به سوی کمال و راه راست هدایت کنند و طریقه‌ی زندگی سالم، را به مردم آموزش می‌دادند.

در این میان نقش معلمان و مربیان به منظور آموزش و تربیت متعلمان در طول تاریخ بشریت بر همگان نمایان است. در هر عصری، تعلیم و تربیت رایج بوده است، وعده‌ای متولی این امر مهم بوده‌اند و تلاش و کوشش زیادی برای نشر و گسترش علم و دانش داشته‌اند.

چنین به نظر می‌رسد که اولین آموزه‌هایی که به بشر داده شده است آموزش - های دینی بوده است. سپس انسان‌ها با حضور در معابد و پرستشگاه‌ها توانستند، در کنار علوم دینی، به سایر علوم مورد نیاز خود توجه کنند و به یادگیری آن و سپس آموزش آن اقدام کند.

انسان‌ها، با گسترش علم و فنون، به ساختن مکان‌هایی برای آموزش و پرورش، روی آوردند. در این بین مسلمانان ابتدا در مساجد به آموزش علوم دینی پرداختند و سپس با افزایش تعداد طالبان علم و دانش در مکان‌های مختلفی

همچون مدرسه، بیمارستان، کتابخانه و... به آموزش و تعلیم دانش آموزان و دانشجویان می‌پرداختند.

انسان‌های امروزی، وارث جهانی پر از ناکامی‌ها، شکست‌ها، بیمناکی‌ها و سرخوردگی‌ها هستند، کنار نهادن عقل و پیروی از امیال درونی و خودخواهی‌ها، انسان‌ها را بی‌رحم، بی‌منطق و تخریب‌گر ساخته است.

لذا انسان را باید تربیت کرد و اخلاق نیک و حسنه به او آموخت. از زمان‌های قدیم، تربیت با دین آمیخته بود و همیشه تحت تأثیر آموزه‌های دینی قرار می‌گیرد. بنابراین، هر جامعه‌ای، بر اساس مذهبی که برای خود برمی‌گزیند، سعی می‌کرده، افراد جامعه‌ی خود را برای برپاداشتن سنت‌های مذهبی و آداب و رسوم دینی تربیت کند. در اسلام اهمیت خاصی به تربیت فرزند داده شده است. چرا که یکی از حقوق اساسی فرزند نسبت به پدر تربیت درست اوست.

موضوع کتاب حاضر، درآمدی بر آموزش در اسلام و ایران و بررسی سیر تحول تاریخی تعلیم و تربیت در مدارس اسلامی از ظهور اسلام تا تیموریان می‌باشد. در این کتاب، به معرفی مکان‌های آموزشی، بررسی آراء متفکران و علمای اسلامی در امر تعلیم و تربیت، بررسی شرایط معلمین و متعلمین و چگونگی انتخاب آن‌ها، تقسیم‌بندی مقاطع تحصیلی و بررسی محتوای تدریس و شیوه‌ی آموزشی آن‌ها در مدارس پرداخته شده است.

به تعبیر دیگر این کتاب در صدد است، سیر تاریخی مراکز و مکان‌های آموزشی و تعلیم و تربیت در اسلام و ایران را با ذکر محتوای آموزشی و رویکرد حکام و خلفای اسلامی و همچنین سلاطین ایرانی، به ساخت مدارس و مکان‌های آموزشی را بررسی نماید.

در فصل اول این کتاب، به بررسی تعلیم و تربیت و معرفی مراکز آموزشی مانند مسجد در عصر پیامبر (ص) و خلفای راشدین، پرداخته شده است. در فصل دوم به



سیر تحول تعلیم و تربیت و معرفی اماکن آموزشی در عصر امویان و عباسیان اشاره رفته است و چگونگی رویکرد خلفای اموی و عباسی به مراکز آموزشی و تعلیم و تربیت بیان شده است.

در فصل سوم، سیر تحول تعلیم و تربیت در ایران بر اساس سلسله‌های حاکم تا پایان ایلخانان (۷۳۶ ه. ق) و چگونگی رویکرد و حمایت آنان از آموزش و پرورش مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل چهارم مراکز یا نهادهای آموزشی و سیر تحول تعلیم و تربیت در آن‌ها معرفی شده‌اند. هم چنین در فصل پنجم نقش اندیشه‌ها، آراء و افکار تربیتی علما و دانشمندان اسلامی در پیش‌برد تعلیم و تربیت آمده است. در فصل ششم پیشینه و نقد منابع، مورد بررسی قرار گرفته است و در آخر کتاب، نتیجه‌گیری و منابع و مآخذ بیان شده‌اند.

دکتر مرتضی اکبری مدرس دانشگاه‌ها

و مراکز تربیت معلم ایلام ۱۳۸۹/۵/۱